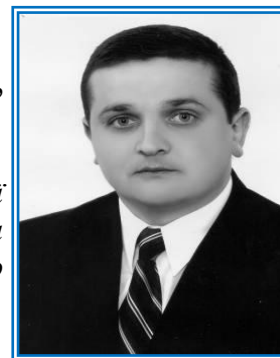

УДК 340.12+340.6

Луцький Мирослав Іванович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри філософії,
філософії права та юридичної психології
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА СУБ'ЄКТІВ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

У статті розкриваються характерні риси та особливості культури суб'єктів судочинства. Через аналіз професійних моральних якостей учасників судового процесу, культуру їх поведінки, професійну етику визначається виховний вплив системи кримінального судочинства на суспільство.

Ключові слова: мораль, культура, судочинство, кримінальне судочинство, суддя, суд.

Постановка проблеми. Найважливішим органом, що забезпечує законність, охорону правопорядку в країні, захист прав особистості, є суд. Але суд та правосуддя – це не тільки суд за законом, але і суд совісті. Закон і моральність – основа правосуддя, судової влади. Закономірно, що серед законів перш за все, мають бути вдосконалені ті, які повинні послабити криміногенну ситуацію в країні і створити правову державу. Такі закони повинні застосовуватися судом при дотриманні суддями норм моралі. Одним з важливих напрямків у галузі вдосконалення законодавства на основі норм моралі (моральності) є культура кримінального судочинства, розкриття суті якої і становить актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою дослідження стали публікації вітчизняних науковців Г. Гребенькова, В. Лозового, О. Євсєєва, А. Музиченка, Д. Фіолєвського, а також представників зарубіжної юридичної науки – Л. Алєнічевої, А. Лікаса та ін. У їхніх наукових доробках розкриваються загальні принципи професійної та юридичної етики і моралі, її практичних проявів.

Постановка завдання. Метою цієї наукової статті є розкриття змісту моральної культури суб'єктів кримінального судочинства, практичне застосування професійної етики суб'єктами судочинства, культурно-просвітня і виховна робота за межами судової зали, особистий приклад судді.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна як суверенна держава з 1995 р. є повноправним членом Ради Європи (органу, що протягом десятиліть веде роботу щодо захисту прав людини та верховенства права в європейському суспільстві). Проведена робота закономірно призвела до накопичення вагомого досвіду у сфері організації правосуддя в демократичній правовій державі і особливо в визначенні ролі, статусу суддів.

На сучасному етапі становлення та розвитку соціальної і правової держави

незалежність і неупередженість правосуддя є найважливішими складовими, що гарантують захист прав людини і чий інститути вимагають чіткої законодавчої регламентації [1, с. 5]. Дане положення відображено у ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод, що була ратифікована Україною в липні 1997 р. і є найважливішим юридичним документом Ради Європи. У ній зазначається, що «кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом...» [7].

Одним з важливих напрямків у галузі вдосконалення законодавства на основі норм моралі є культура кримінального судочинства. Культура як історичне явище являє собою сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених і створюваних людиною, сукупність усіх видів перетворювальної діяльності з виробництва цих цінностей. Мораль (у тому числі і професійна) є одним з елементів духовної культури і входить у сукупність духовних цінностей, створених людством.

Виходячи з розуміння культури та зіставлення її з кримінальним процесом, культура кримінального процесу – це високий ступінь досконалості, досягнутий судьями та іншими учасниками кримінального судочинства в процесі їх процесуальної діяльності на основі точного виконання закону і норм моральності. Загалом до культури відносять не тільки позитивні, а й негативні «зразки», якщо вони стали стійкою формою існування індивіда, інституту, спільноти [3, с. 265].

Однією з основних вимог культури кримінального судочинства є послідовне дотримання в процесі досудового слідства і судового розгляду моральних норм і принципів. Культура правосуддя невіддільна від правильного розуміння особами, які здійснюють провадження у справі, моральних принципів і норм, необхідність їх дотримання у своїй діяльності, усвідомлення високого громадського обов'язку і громадської відповідальності, які покладені на суддів та інших суб'єктів кримінального процесу не тільки законом, але й мораллю. У випадку аналізу засад моралі та культури кримінального судочинства варто розкрити зміст професійної поведінки особистості, що визначає ступінь правової моралі усіх учасників судового процесу.

Аналізуючи термінологію, під професійною культурою поведінки особистості у вузькому значенні розуміється сукупність форм повсякденної поведінки людини (у праці, побуті, у спілкуванні з іншими людьми), у яких знаходять зовнішнє вираження моральні та естетичні норми цієї поведінки. У широкому розумінні поняття культури поведінки включає всі сфери зовнішньої і внутрішньої культури людини, правила поведінки з людьми і поведінки в громадських місцях [12].

Розглядаючи професійну культуру поведінки учасників судового процесу, необхідно визначити її зміст і місце в системі загальних принципів судочинства. Правова культура поведінки юриста в судовому процесі вимагає від нього не тільки дотримання конституційних принципів правосуддя, принципів кримінального процесу, норм КПК, але і виконання традиційних форм процесуальної культури. Вивчення практичної професійної культури суддів охоплює безліч форм поведінки особистості, культуру взаємин між головуючим на засіданні та іншими учасниками судового процесу, дотримання етикету, проявів такту, а також вивчення вчинків, що впливають на законність і правову культуру судового процесу, на обґрунтованість і якість прийнятих рішень.

Оскільки загальна, традиційно-практична сторона судового процесу значною мірою визначає його виховне значення, тому, на думку ряду дослідників, необхідна чітка регламентація судової культури і поведінки в суді. Завжди слід дотримуватися офіційної, урочистої обстановки в суді, виконання «судово-процесуальної процедури» (маються на

увазі такі аспекти поведінки, як повага до особистості, діловитість, стислість викладу думок і т.д.). Особливу увагу постійно слід приділяти професійній мові учасників процесу і проблемі розуміння судових дій для присутніх на судовому засіданні. Діяльність усіх офіційних учасників процесу орієнтується одночасно на правоохоронну та виховну мету. Виховні цілі вимагають, щоб всі дії, здійснювані в ході процесу, були зрозумілі всім присутнім. Коли вживається правовий термін, його слід пояснити. При першому згадуванні статей КК і КПК їх треба зачитувати. Ці норми є не лише законодавчою вимогою, а й морально-етичною та культурною нормою, оскільки дотримання елементарних правил культури поведінки – потреба кожної вихованої людини. У кримінальному судочинстві на них звертається особлива увага, з них починається культура всього процесу, забезпечення моральних начал судочинства.

Одна з основних вимог культури поведінки – ввічливість у поводженні з іншими людьми. Це риса відносин не тільки між суддею, прокурором і адвокатом, а й з усіма іншими особами, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Ввічливість як елементарне правило професійної культури поведінки повинна проявлятися в повазі до прав обвинуваченого, потерпілого, свідка та інших учасників процесу, виключаючи грубість, зарозумілість.

Ввічливість як елемент професійної культури, повинна супроводжувати кожен процесуальну дію в ході судового розгляду, включаючи і те, щоб перед тривалим допитом у ролі свідка літньої людини, якій важко стояти, було передбачено дозвіл головуючого давати свідчення немічним людям сидячи. У культурі поведінки знаходить своє відображення єдність морального і естетичного в духовному змісті і зовнішньому вигляді людини. Це повністю відноситься і до культури поведінки суддів. Юрист А.Ф. Коні зазначав: «Можна наполегливо бажати, щоб у виконанні норм і приписів, якими супроводжується здійснення правосуддя, вносився смак, відчуття міри і такт, бо суд є не тільки судилище, а й школа. Тут етичні вимоги зливаються з естетичними...» [8, с. 33].

Єдність морального і естетичного у зовнішній культурі багато в чому відображається на етикеті. Під етикетом розуміється сукупність правил поведінки, що стосуються зовнішнього прояву ставлення до людей. Це форми звернення до оточуючих, поведінка в громадських місцях, манери та ін. У зовнішній культурі осіб, які здійснюють провадження у справі, чималу роль відіграє судовий етикет. Під судовим етикетом слід розуміти не тільки сукупність правил поведінки учасників судового засідання, але й сукупність правил поведінки, характерних для всього кримінального процесу, хоча найбільш яскраве відображення судовий етикет отримує саме в ході судової процедури. На думку А.С. Кобликова, «судовий етикет є невід'ємною частиною культури правосуддя і слугує авторитету судової влади» [5].

Якщо юридична етика покликана одухотворити правозастосовчий процес, то завданням судової етики є наповнення діяльності суддів і посадових осіб судових закладів моральним змістом [2]. Судовий етикет включає певну сукупність правил, найчастіше прямо закріплених у законі. Ці правила підкреслюють суспільну значимість і урочистість здійснення судочинства, його гуманний характер.

У деяких нормах закону закріплені вимоги судового етикету, які покликані підкреслювати суспільну значимість і урочистість здійснення правосуддя. До таких вимог слід віднести обов'язок усіх присутніх у залі судового засідання встати при вході суддів (ст. 329 Кримінально-процесуального кодексу України – нового (далі КПК-н) «Судовий розгляд»). Ця стаття визначає, що всі присутні в залі судового засідання, включаючи склад суду, при проголошенні головуючим вироку, вислуховують останній стоячи [10].

Урочистість здійснення правосуддя підкреслена в деяких випадках законом в особливих формулюваннях. Так, наприклад, вирок суду не зачитується, а проголошується (ст. 341 Кримінально-процесуального кодексу України (далі КПК); ст. 376 КПК-н) [10; 11].

До судового етикету відносяться і певні вимоги, пропоновані до одягу осіб, які здійснюють провадження у справі. Постановою Президії Верховної Ради України від 15 листопада 1993 року № 3592-ХІІ «Про описи і зразки мантиї та службового обмундирування суддів України» затверджено зовнішній вигляд мантиї для суддів, що підкреслює їх статус, значимість як для них самих, так і для присутніх у залі судового засідання в судовому процесі [15].

Як структурний елемент правової культури урочистість здійснення судочинства і всього судового розгляду емоційно впливає на психіку тих, хто так чи інакше потрапив у сферу кримінального судочинства, виховує у них почуття поваги до органів юстиції, а в кінцевому підсумку – сприяє зміцненню законності, вихованню громадян у дусі неухильного виконання законів. Об'єктивність дослідження в судочинстві як елемент професійної культури означає, що суд, прокурор, слідчий і особа, яка провадить дізнання, у ході збирання, перевірки й оцінки доказів повинні проявляти неупередженість, не допускати упередженості. Рівність прав учасників судового процесу дозволяє їм активно брати участь у розгляді справи, відстоювати свої твердження, оскаржувати твердження інших учасників, виконувати властиві їм функції, захищати свої конституційні права і законні інтереси. Судді повинні також володіти такими людськими якостями, як ввічливість, сильна воля, стриманість, уважність. Всі ці якості проявляються в культурній поведінці суддів, їх умінні вести процес і стримувати свої емоційні переживання. Головуючий може реагувати на грубість учасників процесу і громадян у рамках наданих йому прав щодо підтримання порядку в залі суду [12]. У новому Кримінально-процесуальному кодексі України, на відміну від старого, ст. 330 передбачено ряд заходів, які суддя має право здійснити по відношенню до порушників судового засідання [10].

Однією зі специфічних форм культури і демократичності судового процесу є засідання суду, на якому демонструються професійні та культурні властивості учасників процесу. Тому рівень культури судочинства, ступінь його культурно-виховного впливу багато в чому визначається рівнем професійної і правової культури.

У зміст внутрішньої культури суддів та інших учасників процесу входять професійна кваліфікація, психологічні особливості особистості (темперамент, характер). В особистому житті судді також повинні зберігати скромність, порядність; виявляти постійну турботу до виховання членів сім'ї, суворо дотримуватися правил співжиття.

Суддя не повинен припускати, щоб родинні, соціальні, політичні та інші зв'язки впливали на його поведінку та рішення суду, не повинен ставити свої особисті інтереси чи інтереси інших вище авторитету правосуддя, не повинен створювати в інших враження, що вони мають на нього вплив. Суддя не може бути членом будь-якої організації, яка проповідує дискримінацію за расовою, статевою, релігійною чи національною ознакою, адже це дає привід для сумніву в його неупередженості, він не повинен дозволяти собі робити будь-які висловлювання, які можуть вплинути на результат чи порушити справедливість процесу [14]. Суддя має сприймати як належне обмеження в непрофесійній діяльності – громадській, благодійній, урядовій, фінансовій та іншій, особливо коли ця діяльність заподіює шкоду авторитетові судової системи. І цих обмежень з етичної точки зору повинно бути значно більше, ніж ті, що законодавчо визначені у ст. 127 Конституції України [9].

Також при розгляді та дотриманні культури кримінального судочинства необхідно

дотримуватися і культури процесуальних документів. Культура судового розгляду передбачає певні форми і необхідні реквізити судових документів. Насамперед повинно бути не тільки правильне формулювання компетентними особами змісту того чи іншого документа, але і дотримання формальних вимог, встановлених законом. Юридичний документ (вирок, ухвала, постанова) має бути виконаний юридичною мовою. Для юридичної мови процесуальних документів характерні ясність і точність виразів, чистота словника і правильність побудови фраз, відсутність канцелярських зворотів, химерності мови, неприпустимість вживання тавтологічних зворотів, як наприклад «безпосередній очевидець».

Одним з найважливіших процесуальних документів є протокол судового засідання – єдиний процесуальний документ, що свідчить про те, що відбувалося в ході судового розгляду. Лише на підставі протоколу можна судити про законність дій суду та інших учасників процесу, про те, наскільки повно, всебічно і об'єктивно проведено судові слідство. Процедурі складання протоколу судового засідання присвячені статті 84-88-2 6 глави КПК та ст. 104-106 КПК-н, які визначають основні вимоги, передбачають процедуру внесення змін і формування додатків [11]. Насамперед чітко визначається дотримання у змісті протоколу трьох складових: вступної, описової та заключної частин та фактів, які вони повинні відображати [10].

Виховний вплив судового розгляду пов'язаний і багато в чому залежить від ефективності виховного впливу досудового слідства. Однак це не применшує значення виховання в процесі судового розгляду. Тому найбільш дієве виховне значення має не одна стадія кримінального процесу, а кримінальне судочинство в цілому, і (у порівнянні з досудовим слідством) судовий розгляд володіє значно більшими можливостями виховного впливу, що пояснюється насамперед його гласністю.

В умовах відкритого прилюдного судового розгляду складається громадська думка стосовно підсудного, що само собою здійснює на нього великий виховний і моральний вплив. Гласність виставляє на загальний огляд всю аморальність як вчиненого злочину, так і особи злочинця. Це змушує підсудного відчувати всю важкість громадського осуду. У цьому випадку необхідно керуватися такою вимогою судового етикету, як шанобливе ставлення до людини, звертаючись до неї на «ви» [4, с. 14].

Виховний вплив судового розгляду можна поділити на безпосередній (тобто звернений на учасників процесу та осіб, присутніх у залі судового засідання) і опосередкований (звернений на суспільство в цілому). Опосередкований вплив здійснюється завдяки повідомленням у пресі, по радіо, по телебаченню, а також через осіб, присутніх у залі суду, і в кінцевому рахунку – через усіх громадян, які мають своє моральне судження у конкретній кримінальній справі.

Особливо вагомий моральний вплив на всіх осіб повинні здійснювати судові дебати. У них подається узагальнена морально-правова оцінка як самого вчинку, так і особистості підсудного. Під час судових дебатових виховний вплив мають промови прокурорів і адвокатів. У дебатах громадяни повинні переконатися в реальності дотримання гарантій прав особистості в кримінальному процесі. У випадку необ'єктивної характеристики підсудного його «виправдання» або «звинувачення» (як в промовах захисників, так і в промовах обвинувачів) сприяє підризу всього морально-виховного впливу судового розгляду.

Важко також переоцінити моральний вплив на підсудного та на інших осіб справедливого, обґрунтованого, переконливого вироку. Моральна сторона судового вироку відіграє виняткову роль у попередженні вчинення злочинів. З позицій моралі

вирок повинен бути справедливим і переконувати у невідворотності покарання винних осіб. Справедливість вироку повинна бути доведена до присутніх у залі шляхом переконання у правильності висновків конкретного вироку. Це досягається докладним аналізом і оцінкою доказів, логічним мотивуванням кваліфікації скоєного злочину і особливостей призначуваного покарання.

Вагома роль у моральних засадах кримінального судочинства належить самому судді, який повинен володіти високими особистими моральними якостями. Так, «Кодекс професійної етики судді» у своїй першій статі зазначає, що «суддя повинен бути прикладом законслухняності, неухильно додержувати присяги й завжди поводитися так, щоб зміцнювати віру громадян у чесність, незалежність, неупередженість та справедливість суду» [6].

Морально-виховна діяльність судді здійснюється і поза судовим розглядом кримінальних справ (шляхом прийому громадян, індивідуальних бесід з правопорушниками, їх родичами, представниками колективів, публічних виступів на підприємствах, в установах, організаціях). Велику морально-виховну роботу судді повинні проводити і в ході пропаганди законів, при читанні лекцій, через наукові публікації. Даючи аналіз конкретних правопорушень, оцінюючи особистість правопорушників, суддя демонструє на конкретних фактах не тільки суспільну небезпеку злочину і особи злочинця, але і їх глибоку аморальність, розкриваючи причини та умови, що сприяють вчиненню злочину, що є запорукою успішного морального виховання.

Закріплення правил поведінки судді як під час здійснення професійної діяльності, так і поза межами суду є надзвичайно важливими ще й з тієї причини, що в умовах прийняття нового Закону України «Про судоустрій та статус суддів» порушення правил суддівської етики стане підставою для дисциплінарної відповідальності [13, с. 86].

Висновки. Проаналізувавши результати дослідження, ми прийшли до таких висновків:

1. мораль та культура мають вагомий вплив на організацію та здійснення кримінального судочинства і проявляються з моменту початку слідства, судових дебатів та оголошення вироку. Особиста моральна культура суб'єктів судочинства є першим кроком на шляху до відкритості та моральності судового засідання і відповідного виховного впливу.

2. вагомий вплив на моральну культуру суб'єктів кримінального судочинства має процедура дотримання культури процесуальних документів, оскільки їх зміст безпосередньо відображає не лише результати судового засідання, а й формує уявлення громадськості про підсудного та професійну кваліфікацію його авторів.

3. морально-виховна діяльність суб'єктів кримінального судочинства проявляється і поза межами зали судових засідань, шляхом проведення бесід з громадянами, здійсненням наукової та викладацької діяльності за результатами практичної роботи.

Список використаних джерел

1. Аленичева Л. Взаимосвязь норм морали и права в уголовном судопроизводстве / Л.Аленичева // Труды НЦПИ. Право, мораль, религия. Выпуск 5. – М.: ФГУ НЦПИ при Минюсте России, 2009. – С. 5-27.
2. Гребеньков Г. В., Фіолевський Д. П. Юридична етика. Навчальний посібник. / Г.Гребеньков, Д. Фіолевський. – К: Алерта, 2004. – 209 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.big-lib.com/book/3_Uridichna_etika/297_Rozdil_9_Sydovii_etiket.

3. Євсєєв О.П. Культура конституційного судочинства / О.Євсєєв // Вісник національної юридичної академії України імені Я.Мудрого, – 2011, № 8. – С. 265-267.
4. Завальнюк В. Культура правосуддя та антропологія права / В. Завальнюк // Юридичний вісник, – 2012, №2. – С. 13-16.
5. Кобликов А. С. Юридическая этика. Учебник для вузов / А. Кобликов. – М.: Издательская группа НОРМА - ИНФРАоМ, 1999. – 168 с.
6. Кодекс професійної етики судді. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.court.gov.ua/969076/67885465345/>.
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
8. Кони А.Ф. Нравственные начала в уголовном процессе / А.Ф. Кони // Избранные произведения. – М.: Госюриздат, 1956.
9. Конституція України із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV. – К.: «Атіка», 2006. – 64 с.
10. Кримінально-процесуальний кодекс України [Текст]. – К.: «Центр учбової літератури», 2012. – 254 с.
11. Кримінально-процесуальний кодекс України. – К.: Велес, 2007. – 168 с.
12. Ликас А.Л. Культура правосудия. – М.: Юридическая литература, 1990. – 176 с.
13. Музиченко А. Порухення правил суддівської етики – підстава дисциплінарної відповідальності судді: межі застосування / А.Музиченко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка / Серія Юридичні науки. – 2011. – № 87. – С. 84-87.
14. Нестерчук Л. П. Етичні основи в діяльності суддів України / Л. Нестерчук // Судові та правоохоронні органи. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/1502/111/>.
15. Постанова президії Верховної Ради України Про описи і зразки мантиї та службового обмундирування суддів України (Відомості Верховної Ради (ВВР) 1993, № 46, ст.433). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uazakon.com/documents/date_61/pg_gegzww.htm.

Луцкий М. И. Нравственно-психологическая культура субъектов уголовного судопроизводства.

В статье раскрываются характерные черты и особенности культуры субъектов судопроизводства. Сквозь анализ профессиональных нравственных качеств участников судебного процесса, культуры их поведения, профессиональной этики, определяется воспитательное воздействие системы уголовного правосудия на общество.

Ключевые слова: мораль, культура, судопроизводство, уголовное судопроизводство, судья, суд.

Lutsky M. I. Moral and psychological culture of the subjects of criminal justice

Characteristic features and peculiarities of the culture of subjects of justice are highlighted. On the basis of the analysis of professional moral features of the participants of the legal process, the culture of their behavior, their professional ethics, the educational impact of the system of criminal justice on the society is determined.

Key words: morality, culture, justice, criminal justice, judge, court.

